

Η θεωρία της ηγεμονίας του Αντόνιο Γκράμσι

γράφει ο JOHN HOFFMAN*

Στο άρθρο αυτό, που έγραψε ειδικά για το αφιέρωμα των *Τετραδίων Μαρξισμού* στον Γκράμσι, ο καθηγητής Χόφμαν αναδεικνύει κομβικά σημεία της γκραμισιανής θεωρίας της ηγεμονίας απέναντι στην οποία τοποθετείται κριτικά, την ίδια στιγμή που την υπερασπίζεται απέναντι στις ευρωκομμουνιστικές αναγνώσεις της. Ο Τζον Χόφμαν αντιμετωπίζει τη γκραμισιανή θεωρία της ηγεμονίας ως δημιουργική, αλλά και *πολιτικά* προβληματική ανάπτυξη της επιρροής, που άσκησε στη σκέψη του Ιταλού επαναστάτη όχι τόσο η μαρξική κριτική της οικονομίας, της ιδεολογίας και της πολιτικής, όσο η ιδεαλιστική φιλοσοφία του Κρότσε. Για τον Χόφμαν, πάντως, υπάρχει μια σαφής και πειστικά υποστηρίξιμη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας και στις φιλελεύθερης έμπνευσης ευρωκομμουνιστικές επεξεργασίες για τον λεγόμενο «δημοκρατικό δρόμο» προς το σοσιαλισμό.

Μετάφραση: ΕΙΡΗΝΗ ΓΑΪΤΑΝΟΥ

Επιμέλεια: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡΥΣΗΣ

*** Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής
Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ,
στο Ηνωμένο Βασίλειο.**

Αν και τα πρώιμα γραπτά του Γκράμσι (Gramsci) προμηνύουν την ιδέα της ηγεμονίας, η έννοια εκτίθεται εκτενώς στην πραγματικότητα μόλις στα *Τετράδια της*

Φυλακής. Ως καταγόμενος από τη Σαρδηνία, ο Γκράμσι γνώριζε σαφώς ότι η Ιταλία ήταν από σημαντικές απόψεις μια «προ-νεωτερική» χώρα στην περιφέρεια του καπιταλιστικού κόσμου, με μια αστική τάξη, που είχε αποδειχθεί ανίκανη να ενώσει τη χώρα.

Η αδυναμία της φιλελεύθερης παράδοσης είναι κομβική για την κατανόηση του έργου του Γκράμσι εν γένει, και ειδικότερα της έννοιας της ηγεμονίας. Τη δεκαετία του 1970 ήταν της μόδας να μιλάμε για μια «κρίση στο μαρξισμό». Οι μαρξιστές θεωρούνταν ένοχοι μιας εργαλειακής, αναγωγιστικής και οικονομιστικής υποτίμησης της συναίνεσης. Οι μαρξιστές, όπως λεγόταν, είχαν αποτύχει να λάβουν τη δημοκρατία σοβαρά υπόψη. Ο Άλτουσερ (Althusser) επιτέθηκε σε αυτό που αποκάλεσε παθητικές φόρμουλες της κλασικής μαρξιστικής παράδοσης για το κράτος (1979: 234). Η εργαλειακότητα, ο αναγωγισμός και ο καταστροφισμός θεωρήθηκαν αρνητικές συλλήψεις που συνδέουν το κράτος με την έννοια του εξαναγκασμού. Είναι αδύνατον, δήλωνε ο Άλτουσερ, να παρασχεθεί μια ικανοποιητική εξήγηση μιας ιστορίας που είχε γίνει στο όνομα του μαρξισμού (1979: 227). Στη δεκαετία του 1970, ο μαρξισμός, όπως υποστηρίζεται, περιοριζόταν στα πανεπιστήμια και τις ακαδημίες, μια μοίρα ιδιαίτερα παράξενη και παράδοση για το μαρξισμό.

Η σχέση με τον Λένιν

Οι υποστηρικτές του Γκράμσι υποστηρίζουν ότι εγκαινίασε ένα νέο κεφάλαιο στη μαρξιστική θεωρία, αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα της συναίνεσης στο πλαίσιο μιας «νέας επιστήμης της πολιτικής» (Χόφμαν, 1984: 51). Κατόρθωσε να απαλλάξει το μαρξισμό από την παθητική του εργαλειακότητα, τον οικονομιστικό αναγωγισμό και τον απλουστευτικό καταστροφισμό. Στα *Τετράδια της Φυλακής*, ο Γκράμσι υποστήριξε ότι η ηγεμονία εστιάζεται σε αυτό που αποκα-

λεί «διανοητική και ηθική διεύθυνση», σε αντίθεση με τη δικτατορία και την κυριαρχία (Gramsci, 1971: 57). Ο Γκράμσι έβλεπε το μαρξισμό ως μια «νέα, ανεξάρτητη και πρωτότυπη σύλληψη» (Gramsci, 1971: 398) και επομένως αναδύεται αναπόφευκτα το ερώτημα: ποια ήταν η σχέση της έννοιας της ηγεμονίας του Γκράμσι με εκείνη του Λένιν; Η Μπουσί-Γκλυκσμάν (Buci-Glucksmann) υποστηρίζει ότι ο Γκράμσι «έθεσε το ερώτημα της συναίνεσης με έναν τρόπο που ήταν νέος στο μαρξισμό» (1982: 117). Η έννοιά του της συναίνεσης αντιμετωπίζεται ως κοπερνίκεια επανάσταση, απορρίπτοντας την ιδέα του κράτους ως βίας. Ο Γκράμσι όρισε αυτό το κράτος ως «ολόκληρο το σύμπλεγμα των πρακτικών και θεωρητικών δραστηριοτήτων, με τις οποίες ο κυρίαρχος όχι απλώς αιτιολογεί και διατηρεί την κυριαρχία του, αλλά κατορθώνει να κερδίζει την ενεργό συναίνεση εκείνων πάνω στους οποίους κυριαρχεί» (1971: 244).

Η έννοια της ηγεμονίας έχει, όπως παρατηρεί ο Άντερσον (Anderson), μια μακρά προηγούμενη ιστορία ως ένα από τα πιο κεντρικά πολιτικά συνθήματα στο ρωσικό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα από τα τέλη της δεκαετίας του 1890 ως το 1917 (1976-7: 15). Η έννοια αξιοποιήθηκε από τον Άξελροντ (Axelrod), τον Μάρτοφ (Martov) και τον Λένιν (Lenin) για να αναφερθούν στην εργατική τάξη ως τη *διευθύνουσα* δύναμη στον αγώνα για δημοκρατία. Το κόμμα, όπως έγραψε ο Λένιν, είναι «ένας πρωτοπόρος μαχητής για δημοκρατία», ικανό να αντιδράσει σε «κάθε εκδήλωση τυραννίας και καταπίεσης... ανεξάρτητα από το ποιο στρώμα ή τάξη του λαού επηρεάζει» (Vol. 5, 423). Η έννοια ήταν κεντρική στο έργο του Λένιν *Τι να κάνουμε;* και η θέση αυτή επιβεβαιώθηκε μετά την ήττα του 1905, όπου υποστηρίχθηκε ότι η εργατική τάξη είναι επαναστατική «μόνο στο βαθμό που έχει συνείδηση και θέτει σε εφαρμογή την ιδέα της ηγεμονίας του προλεταριάτου» (Lenin, Vol. 17, 1960-1970, 232). Η ηγεμονία είναι η οργανωμένη και πειθαρχημένη προλεταριακή διεύθυνση ενός κινήματος σε ευρεία

βάση, που εκτείνεται σε όλες τις τάξεις και τα στρώματα.

Πράγματι, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, παρ' όλο που ο όρος χρησιμοποιείται σπάνια, η ιδέα εντοπίζεται στην έννοια του προλεταριάτου του Μαρξ, ως τάξης με καθολικό χαρακτήρα που «δεν μπορεί να χειραφετήσει τον εαυτό του χωρίς να χειραφετήσει όλες τις υπόλοιπες σφαίρες της κοινωνίας» (Marx and Engels Vol. 3, 1975, 186). Το προλεταριακό κίνημα είναι το «αυτοσυνείδητο, ανεξάρτητο κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας» (Vol. 6, 495). Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η έννοια του προλεταριάτου του Λένιν ως *ηγεμονικού* είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κλασικής μαρξιστικής παράδοσης. Επιπλέον, είναι ξεκάθαρο ότι η ανάλυση του Γκράμσι αντανάκλα πολλά από τα θέματα του Λένιν και της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Η έννοια ήταν εν δυνάμει παρούσα στα πρώιμα γραπτά του. Οι κομμουνιστές στο Τορίνο, όπως υποστηρίζει, έθεσαν συγκεκριμένα την «ηγεμονία του προλεταριάτου», «την κοινωνική βάση της προλεταριακής δικτατορίας και του εργατικού κράτους» (1978, 443). Ο Γκράμσι έβλεπε την ηγεμονία – κρίσιμη για τον ορισμό του κράτους από την

πλευρά του– ως αναγκαίο συστατικό του σύγχρονου μαρξισμού. Το κράτος, όπως υποστήριζε, είναι «ηγεμονία που προστατεύεται από τη θωράκιση του εξαναγκασμού» (Gramsci, 1971, 263). Η έννοια είναι, επίσης, κεντρική στην ιδέα του διανοούμενου από την πλευρά του και το σχηματισμό ενός «ιστορικού μπλοκ», με το οποίο μια ανερχόμενη τάξη ριζώνει στη σφαίρα της παραγωγής (Gramsci, 1971: 366). Πρόκειται για τον περίφημο «πόλεμο θέσεων», ο οποίος ως η διάσταση του βαθμιαίου στο πλαίσιο του επαναστατικού αγώνα «απαιτεί μια συγκέντρωση ηγεμονίας χωρίς προηγούμενο» (Gramsci, 1971: 238).

Η επιμονή του Λένιν ότι η αποκέρυξη της ηγεμονίας οδηγεί στον ρεφορμισμό (1960-1970, Vol. 17: 233) απηχείται στην κριτική του οικονομισμού από τον Γκράμσι: για να διασφαλιστεί η ηγεμονία, πρέπει να γίνουν θυσίες οικονομικού και συντεχνιακού χαρακτήρα (1971: 161). Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Λένιν είχαν δώσει έμφαση στον παιδαγωγικό και πολιτιστικό ρόλο του κόμματος στον αγώνα για δημοκρατία και σοσιαλισμό. Για τον Λένιν, η εφημερίδα του κόμματος πρέπει να λειτουργεί ως «συλλογικός οργανωτής, αγκιτάτορας και προπα-

γανδιστής» (Vol. 5, 22). Το κόμμα πρέπει να καθοδηγείται από την «πιο προηγμένη θεωρία» και να αναλάβει ενεργά την πολιτική διαπαιδαγώγηση της εργατικής τάξης» (Vol. 5, 360).

Αλλά το ιδιαίτερο γύρω από τον Γκράμσι είναι ότι αποσυνθέτει το κράτος σε δύο διαχωρισμένα στοιχεία: από την μια πλευρά το εξαναγκαστικό και από την άλλη πλευρά το συναινετικό. Το πρόβλημα είναι ότι για τον Μαρξ (όπως και για τον Λένιν) η ηγεμονία χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της κυριαρχίας. Οι πολιτικές ιδέες «είναι σημαντικές, αλλά αποτελούν *συστατικό* στοιχείο της κυριαρχίας. Οι ιδεολογίες δεν καθοδηγούν απλώς, αλλά επίσης “κυριαρχούν” και, όπου καθυστερούν την ανάπτυξη του κινήματος, πρέπει να καταπολεμούνται» (Lenin, Vol. 5: 386). Ο Μαρξ είδε το κράτος ως «μηχανή του ταξικού δεσποτισμού» (1974: 207) και ο Ένγκελς είδε το κράτος ως μεταβατικό θεσμό, αναγκαίο για να «περιοριστούν με τη βία οι αντίπαλοι κάποιου» (1968: 335). Ο Γκράμσι διάβασε λανθασμένα τα κλασικά έργα του Λένιν και του Μαρξ. Η ηγεμονία για τον Λένιν είναι «η δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς» (Vol. 9, 1960-1970, 127). Δεν υπάρχει τίποτα που να υποδηλώνει ότι σε αυτόν τον αγώνα, η άσκηση της ηγεμονίας είναι ένας *ξεχωριστός* παράγοντας που πρέπει να προηγηθεί της κατάκτησης της εξουσίας. Η ηγεμονία μπορεί μόνο να θεωρηθεί ότι έχει ασκηθεί αποφασιστικά όταν έχει διασφαλιστεί μια νέα μορφή κράτους (δηλαδή δικτατορία). Η ηγεμονία και η κυριαρχία συγχωνεύονται τόσο μέσα στο κόμμα όσο και μέσα στις ευρύτερες πολιτικές διεργασίες.

Σύμφωνα με τον Γόντις (Woddis), ο Λένιν αντιλαμβάνονταν δυο «αρκετά διαφορετικές μεθόδους αστικής κυριαρχίας» (1977: 29). Αλλά είναι γεγονός ότι αυτές οι «διαφορετικές μέθοδοι» είναι δυο τακτικές στιγμές μιας ενιαίας πολιτικής στρατηγικής· και είναι αρκετά λανθασμένο να παρουσιάζεται μια από αυτές τις στιγμές ως η βάση μιας στρατηγικής, που είναι δημοκρατική, και η άλλη ως η βάση μιας στρατηγικής που

είναι δικτατορική και εξαναγκαστική σε χαρακτήρα. Για τον Γόντις, η κλασική μαρξιστική στρατηγική της καταστροφής του κράτους είναι μειοψηφική σε χαρακτήρα και άσχετη από τις συνθήκες των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Οι μπολσεβίκοι θριάμβευσαν με την υποστήριξη μιας μειοψηφίας, με τρόπο που θα ήταν ασύλληπτος στις χώρες της Δύσης. Ωστόσο, ο Λένιν γελιοποίησε τη συζήτηση για τους μπολσεβίκους ως έχοντες μόνο μια μειοψηφία του προλεταριάτου μαζί τους (Vol. 30, 256). Ο Γόντις εντοπίζει με αμηνανία τη δήλωση του Λένιν τον Ιούλιο του 1924 στο Τρίτο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς ότι για να κατακτηθεί και να διατηρηθεί η εξουσία, είναι αναγκαίο να κερδηθεί η πλειοψηφία του εργαζόμενου και εκμεταλλευόμενου πληθυσμού (Vol. 32, 476). Ο Γόντις σχολιάζει ότι αυτό πρακτικά σήμαινε μια «απόλυτη πλειοψηφία του πληθυσμού» (1977: 32-33), αλλά αυτό είναι ακριβώς εκείνο που δεν λέει ο Λένιν. Η έννοια της πλειοψηφίας, λέει ο Λένιν, είναι «σχετική» σε χαρακτήρα – το είδος της πλειοψηφίας που καθιστά δυνατή τη διεξαγωγή μιας επανάστασης επιτυχημένα.

Γκράμσι και Κρότσε

Ο Κρότσε (Croce) ήταν ο μέγας γέρον της ιταλικής φιλοσοφίας και ο φιλελεύθερος ιδεαλισμός του επηρέασε αποφασιστικά τον Γκράμσι. Κάτι τέτοιο είναι ιδιαίτερα προφανές στα πρώιμα γραπτά του Γκράμσι, όπου αναφερόταν, σε ένα περίφημο σχόλιο, στον θρίαμβο των μπολσεβίκων ως επανάσταση ενάντια στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ, επειδή οι μπολσεβίκοι άσκησαν αποφασιστική θέληση (1977: 35). Αλλά σε ποιο βαθμό επηρεάζουν αυτές οι πρώιμες συνθέσεις με την αιχμηρή τους ρηγμάτωση μεταξύ εξουσίας και ηθικής, εξαναγκασμού και συναίνεσης, την ανάλυση των *Τετραδίων της Φυλακής*;

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ανάλυση της πολιτικής με τους όρους της κοινωνίας των πολιτών και της πο-

λιτικής κοινωνίας (δηλαδή ως ηγεμονία και δικτατορία) απορρέει από την επίδραση του Κρότσε. Ο Γκράμσι είναι φυσικά κριτικός απέναντι στον Κρότσε. Ο Κρότσε είναι ο θεωρητικός του «φιλελεύθερου, δημοκρατικού καθεστώτος» (1971: 271) και μιλάει για την ανάγκη υπέρβασης του Κρότσε με τον ίδιο τρόπο που ο Μαρξ υπερέβη τον Χέγκελ. Ο Κρότσε, όπως καταγγέλλει, αποκλείει από την πολιτική τη στιγμή του αγώνα και επομένως αποσπά την ηγεμονία από τη βία. Επιπλέον, αποτυγχάνει να συλλάβει το πραγματικό νόημα του ιστορικού υλισμού, αντιπαραβάλλοντας πολεμικά τη δομή ως «κρυμμένο θεό» προς τις υπερδομικές «προβολές» της (1971: 138). Ο Κρότσε βλέπει την πολιτική ως απλό εγωιστικό πάθος, και επομένως αποτυγχάνει να κατανοήσει την πολιτική ως «παρόρμηση για δράση» που γεννιέται στο πεδίο της οικονομικής ζωής (1971: 140). Η διάκριση μεταξύ ηγεμονίας και βίας είναι, όπως λέει ο Γκράμσι, απλώς «μεθοδολογική», ενώ οι φιλελεύθεροι όπως ο Κρότσε την αντιμετωπίζουν ως εάν να ήταν «οργανική»: «στην αληθινή πραγματικότητα η κοινωνία των πολιτών [società civile] και το κράτος είναι ένα και το αυτό» (1971: 160). Είναι αλήθεια ότι οι φασίστες, όπως ο Τζεντίλε (Gentile), αγνοούν τη διάκριση συνολικά, αλλά οι φιλελεύθεροι είναι ένοχοι της απόσπασης της μιας από το άλλο. Ο Γκράμσι παρακολούθησε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τα πειράματα του Φορντ στις ΗΠΑ να εξορθολογίσει την παραγωγή και την εργασία μέσα από έναν επιδέξιο συνδυασμό βίας (καταστροφής του εργατικού συνδικαλισμού σε εδαφική βάση) και πειθούς (υψηλοί μισθοί, διάφορα κοινωνικά προνόμια, εξαιρετικά διακριτική ιδεολογική και πολιτική προπαγάνδα) (1971: 285).

Το πρόβλημα του Γκράμσι είναι ότι αντιμετωπίζει την ηγεμονία και την κυριαρχία ως διαχωρισμένους παράγοντες. Η συναίνεση ή ηγεμονία αντιμετωπίζεται στην ονομαστική της αξία και το πρόβλημα μιας απατηλούς ή «μεταφυσικής» έκφρασης αυτής της συναίνεσης παραμερίζεται. Η «καθαρή» συναίνεση

υπάρχει στερούμενη δομών εξαναγκασμού. Αλλά αυτό σημαίνει ότι μια διάκριση που έπρεπε να είναι καθαρά «μεθοδολογική» μετατρέπεται σε «οργανική». Υπάρχουν θεσμοί και εμφανίζονται πολιτικές πρακτικές, στις οποίες η συναίνεση έχει διαχωριστεί από τον εξαναγκασμό. Δεν έχει ξεπεραστεί ο αφηρημένος χαρακτήρας της ιδεαλιστικής σύλληψης του Κρότσε, καθώς εξαναγκασμός και συναίνεση, ηγεμονία και κυριαρχία έχουν μηχανικά διαχωριστεί.

Μαρξ και εξαναγκασμός

Η έννοια ότι ο εξαναγκασμός εκτείνεται πέρα από την πολιτική και το κράτος δεν είναι ξένη στον μαρξισμό. Η ύπαρξη ενός ηθικού εξαναγκασμού της κοινής γνώμης, η οποία «κατευνάζεται» ως αποτέλεσμα των πιέσεων, που είναι μάλλον κοινωνικές παρά νομικές σε χαρακτήρα, είναι κεντρική στο κλασικό έργο του Τζ. Σ. Μιλ (J.S. Mill) *Για την ελευθερία* (1974: 68, 73). Για τον Μαρξ, ο εξαναγκασμός είναι κεντρικό γνώρισμα μιας ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας, στην οποία η ανθρωπότητα κυριαρχείται από τις δυνάμεις της δικής της δημιουργίας. Η εργασία του εργάτη είναι απόρροια εξαναγκασμού (Vol. 3, 279). Η διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις αποδίδει σε κάθε άτομο μια αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας «που του επιβάλλεται και από την οποία δεν μπορεί να δραπετεύσει» (Vol. 5, 47). Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* μιλάει για άντρες και γυναίκες υποδουλωμένους από τη μηχανή, από τον επιβλέποντα και πάνω απ' όλα, από τον ίδιο τον αστό κατασκευαστή (Vol. 6, 491). Ακόμα και ο καπιταλιστής, λέει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, υπάγεται σε σχέσεις παραγωγής που στέκονται από πάνω του. Οι νόμοι της παραγωγής επιβάλλονται ως «εξαναγκαστικοί νόμοι ανταγωνισμού» και ακόμα και οι παραγωγοί εμπορευμάτων (που δεν είναι ακόμα κύριοι του κεφαλαίου) υφίστανται «τον εξαναγκασμό που ασκείται από την πίεση των αμοιβαίων τους συμφερόντων» (1970: 316, 356).

Για τον Μαρξ, ο εξαναγκασμός που πλήττει τον εργάτη εμφανίζεται ως εάν να μην είναι καθόλου εξαναγκασμός. Αυτό που είναι υποχρεωμένος να πουλήσει ο/η εργάτης/τρια είναι η εργατική του/της δύναμη – ένα εμπόρευμα όπως κάθε άλλο. Τα εμπορεύματα μπορούν να ανταλλαχθούν ως προϊόντα της εργασίας μόνον όταν, όπως μας λέει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, η εργασία των «ελεύθερων ατόμων» υποβαθμίζεται στο «πρότυπο της ομοιογενούς ανθρώπινης εργασίας» (1970: 79). Αυτή είναι η πηγή του περίφημου φετιχισμού των εμπορευμάτων στον οποίο οι σχέσεις των ατόμων στην παραγωγή εμφανίζονται σαν η σχέση μεταξύ άψυκων πραγμάτων. Οι κοινωνικές εξαρτήσεις, που είναι διαυγείς στις προηγούμενες κοινωνίες, τώρα παίρνουν τη μορφή μιας ανταλλαγής ισοδυνάμων μεταξύ εξατομικευμένων, αφηρημένων ατόμων. Όπως προειδοποιεί ο Μαρξ, το εμπόρευμα αφθονεί σε «μεταφυσικές λεπτές αποχρώσεις και θεολογικές λεπτολογίες» (1970: 71), έτσι ώστε τα εξαρτημένα άτομα να εμφανίζονται σαν αυτόνομα. Στον καπιταλισμό, η πώληση της εργατικής δύναμης είναι εφικτή, μόνον επειδή ο εργάτης είναι ο «ανεμπόδοτος ιδιοκτήτης της ικανότητάς του για εργασία», έτσι ώστε ο εκμεταλλευτής και ο εκμεταλλεόμενος αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο «στη βάση ίσων δικαιωμάτων» (1970: 168).

Η πράξη της ανταλλαγής *εμφανίζεται* ως συναινετική, αν και είναι στην πραγματικότητα εξαναγκαστική. Ο εργάτης είναι παραδόξως ένας «χειραφετημένος σκλάβος» και η πώληση της εργατικής του/της δύναμης είναι «ακριβώς μια Εδέμ των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου» (1970: 176). Ο εξαναγκασμός και η συναίνεση δεν είναι ξεχωριστές πλευρές: *συγχωνεύονται*. Ο/η εργάτης/τρια πρέπει να είναι ελεύθερος/η, τόσο με τη νομική έννοια, όσο και με την έννοια ότι εκείνος ή εκείνη δεν έχει κανένα άλλο εμπόρευμα προς πώληση από την εργατική τους δύναμη. Φυσικά, στην πραγματικότητα η ανάπτυξη του ελεύθερου εργάτη είναι προϊόν αιώνων απαλλοτρίωσης, που είναι εγγε-

γραμμένη στα «χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα αίματος και φωτιάς» (1970: 715). Μόνο όταν η διαδικασία αυτή ολοκληρωθεί εμφανίζεται ο εξαναγκασμός ως συναίνεση.

Ο Γκράμσι αναγνωρίζει πράγματι εξαναγκασμό στην παραγωγική διαδικασία, έναν εξαναγκασμό που πρέπει να συνδυάζεται ευρηματικά με την πειθώ και τη συναίνεση (1971: 310). Ακόμα και σε συνθήκες φασισμού, η παραγωγή δεν μπορεί να ρέει ομαλά, εκτός εάν υπάρχει ένας ελάχιστος βαθμός συναίνεσης από την πλευρά των εργατών (1978: 167). Ωστόσο, παρά τη γοητεία των σχολίων του, πρέπει να λεχθεί ότι ο Γκράμσι αντιμετωπίζει το ερώτημα του εξαναγκασμού και της συναίνεσης με πολύ διαφορετικό τρόπο από εκείνον που χρησιμοποιεί ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Στον Μαρξ, ο εξαναγκασμός εμφανίζεται σαν συναίνεση· στον Γκράμσι, οι μηχανισμοί της συναίνεσης συμπληρώνουν τη χρήση βίας. Η διάκριση μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης είναι «οργανική», όχι απλώς «μεθοδολογική». Υπό την επιρροή του Κρότσε, ο Γκράμσι θεωρεί τη συναίνεση στην ονομαστική της αξία και επομένως χάνει τις υλικές ρίζες των φιλελεύθερων αφαιρέσεων.

Για τον Μαρξ, για να το επαναλάβουμε, η καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής συμπεριλαμβάνει «τον υπόγειο καταναγκασμό των οικονομικών σχέσεων» (1970: 737). Η άμεση βία χρησιμοποιείται μόνο κατ' εξαίρεση. Όπως το θέτει ο μεθοδιστής κληρικός Τζόσεφ Τάουνσεντ (Joseph Townsend), σύμφωνα με την παράθεση του Μαρξ στα *Grundrisse*, «η πείνα δεν είναι μόνο μια αντιμετωπίσιμη, αθόρυβη, αδιάληπτη πίεση, αλλά ως το πλέον φυσικό κίνητρο στη βιομηχανία και την εργασία, φέρνει στο προσκήνιο τις πιο ισχυρές επιδράσεις» (1973: 845). Αυτή η τελειοποιημένη δουλεία συγκεντρώνεται στη μορφή του κράτους, μια βία, που αν γενικευτεί στην εφαρμογή της, φαίνεται να ενσωματώνει τα συμφέροντα της κοινωνίας ως όλου. Οι υλικές αφαιρέσεις της εμπορευματικής παραγωγής συγκεντρώνονται στις πνευματικές γενικό-

τητες του κράτους, το οποίο στην ανα-
παραστατική μορφή του, όπως γράφει
ο Μαρξ, «είναι ένα πολύ συγκεκριμένο
προϊόν της σύγχρονης αστικής κοινωνί-
ας». Είναι «τόσο αδιαχώριστο από την
τελευταία, όσο το απομονωμένο άτομο
των σύγχρονων καιρών» (Vol. 5, 200).

Οι δυσκολίες του Γκράμσι θα έπρε-
πε τώρα να είναι σαφείς. Το κροτσιανό
υπόβαθρό του τον προδιέθετε σε έναν
«οργανικό» διαχωρισμό μεταξύ του εξα-
ναγκασμού και της συναίνεσης, όχι μόνο
στην αρχική του ανταπόκριση στη Ρωσική
Επανάσταση, αλλά και στα *Τετράδια της
Φυλακής*. Αν και ήταν εξοικειωμένος με
το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, δεν υπάρχει τίπο-
τα που να υπονοεί ότι θεωρούσε την ανά-
λυση του Μαρξ για το εμπόρευμα και την
καπιταλιστική παραγωγή ως ιδιαίτερης
σημασίας για μια θεωρία της πολιτικής.

Ο Γκράμσι υποστηρίζει την ενότητα
μεταξύ αυθόρμητου και πειθαρχίας,
παρατηρώντας εύστοχα ότι δεν υπάρ-
χει «καθαρό» αυθόρμητο στην ιστορία
(1971: 196). Αλλά αν το καθαρό αυθόρ-
μητο είναι μια ανυπόστατη αφαίρεση,
μια ελεύθερα κυμαινόμενη συναίνεση
στερούμενη εξαναγκαστικής δομής, το
ίδιο ισχύει και για την έννοια του κα-
θαρού εξαναγκασμού που, όπως λέει
ο Γκράμσι, υπάρχει σε μια «κρίση εξου-
σίας» (1971: 276). Και πάλι η διάκριση
μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης,
που έπρεπε να είναι μεθοδολογική,
αποδεικνύεται οργανική.

Το πρόβλημα της βούλησης και των συνθηκών

Το φιλοσοφικό αυτό ερώτημα έχει ση-
μαντική συνάφεια με το ερώτημα του
εξαναγκασμού και της συναίνεσης. Για
τον Μαρξ, η συναίνεση στην ανταλλα-
κτική διαδικασία αποτελεί μια νομική
σχέση που εκφράζεται ως η σχέση μετα-
ξύ δύο βουλήσεων. Η φαντασίωση μιας
απεριόριστης βούλησης προσλαμβάνει
γελοίες διαστάσεις, όταν ο εργάτης ή η
εργάτρια πουλάει την εργατική του/της
δύναμη στον καπιταλιστή.

Αλλά, ενώ ο Γκράμσι επιδίωκε να
θέσει τη βούληση στη βάση της φιλο-
σοφίας (1971: 345), για τον Μαρξ το
σημαντικό είναι οι υλικές συνθήκες, τις
οποίες αντανακλά η βούληση. [Ο Μαρξ]
επιτίθεται στον τρόπο με τον οποίο ο
Χέγκελ (Hegel) μετατρέπει τα χαρακτη-
ριστικά μιας συνταγματικής μοναρχίας
στον «απόλυτο αυτοπροσδιορισμό της
βούλησης» (Vol. 3, 25) και ενδιαφέρε-
ται για τα όρια της πολιτικής. Ο Γκράμσι
αντιμετωπίζει την ιστορία ως ισότιμη με
το πνεύμα (1971: 355-356), ενώ ο Μαρξ
αντιμετωπίζει την ιστορία ως παραγω-
γή. Για τον Γκράμσι, «ο άνθρωπος είναι
συγκεκριμένη βούληση» – βούληση *συν*
τις συνθήκες (1971: 360), ενώ για τον
Μαρξ η βούληση είναι η *απάντηση* στις
συνθήκες. Η υπόθεση ότι οι κοινωνικές
σχέσεις υπάρχουν ανεξάρτητα από τη
βούληση, δηλαδή ότι οι σχέσεις αυτές
υπάρχουν ανεξάρτητα από τον τρόπο
που συμβαίνει οι άνθρωποι να τις κατα-
νοούν, είναι κρίσιμη στον ιστορικό υλι-
σμό.

Για τον Μαρξ και τον Ένγκελς, το απο-
τέλεσμα του καταμερισμού της εργασί-
ας είναι η δημιουργία της εντύπωσης ότι
η συνείδηση πράγματι αναπαριστά κάτι
χωρίς να αναπαριστά κάτι πραγματικό –
μια άσαρκη βούληση που αντιρροπεί τη
«μισανθρωπική» ύλη (Vol. 4, 128). Αν η
ηγemonία αποτελεί μια συλλογική πολι-
τική βούληση, η βούληση αυτή, [για τον
Μαρξ και τον Ένγκελς], δεν μπορεί να
αναδυθεί σε αντίθεση με τις φυσικές-
ιστορικές αναγκαιότητες. Σε κάθε βήμα,
όπως σχολίαζε ο Ένγκελς, μας υπενθυ-
μίζεται το γεγονός ότι δεν μπορούμε σε
καμία περίπτωση να κυριαρχήσουμε επί
της φύσης ως κατακτητές, αλλά πρέ-
πει να μάθουμε να εφαρμόζουμε τους
νόμους της φύσης σωστά (1964: 183).
Η βούληση προϋποθέτει την αναγνώρι-
ση των αναγκών και ιδιοτήτων των πραγ-
μάτων, ώστε να τα μετασχηματίσουμε
σε κάτι άλλο. Οι άνθρωποι μπορούν να
δουλέψουν όπως η φύση, «αλλάζοντας
τη μορφή της ύλης» (Marx, 1970: 43).

Ο Γκράμσι, από την άλλη πλευρά,
συνδέει την ελευθερία και την αναγκαι-
ότητα, τη βούληση και τις συνθήκες,

με τρόπο που είναι μηχανικός και αφηρημένος, ώστε, για παράδειγμα, αναφέρεται στον ηλεκτρισμό κάτι ιστορικά «ανύπαρκτο», πριν την ανθρώπινη ανακάλυψή της (1971: 467). Η τοποθέτηση του Μαρξ είναι ακριβώς η αντίθετη: μόνον η αναγνώριση του ηλεκτρισμού ως φυσικής-ιστορικής αναγκαιότητας επιτρέπει τη χρήση του στην υπηρεσία της ανθρωπότητας. Σε μια σημαντική πρόταση στα *Τετράδια της Φυλακής*, ο Γκράμσι μιλάει για το πέρασμα από το οικονομικό στο «ηθικό-πολιτικό» ως την κίνηση από την αναγκαιότητα στην ελευθερία (1971: 366-367). Η αναγκαιότητα ξεπερνιέται από την ελευθερία. Για τον Μαρξ, από την άλλη πλευρά, η ελευθερία είναι δυνατή μόνο έχοντας στη βάση της την πραγματικότητα της αναγκαιότητας (1966: 820). Η ελευθερία δεν είναι απλώς η αναγνώριση της αναγκαιότητας. Είναι ο μετασχηματισμός της αναγκαιότητας.

Ο Γκράμσι ισχυρίζεται ότι σε μια κομμουνιστική κοινωνία πολλές ιδεαλιστικές συλλήψεις, που είναι ουτοπικές κατά τη διάρκεια του βασιλείου της αναγκαιότητας, γίνονται «αλήθεια» μετά το πέρασμα από την αναγκαιότητα στην ελευθερία (1971: 407). Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η έννοια της αναγκαιότητας στον Γκράμσι αντικαθίσταται από εκείνη της ελευθερίας. Αυτό που κάνει ο Γκράμσι είναι το ζωτικής σημασίας γεγονός ότι η συναίνεση, όπως η ελευθερία, προϋποθέτει την αναγνώριση του εξαναγκασμού, μια αναγνώριση που μετασχηματίζει αυτόν τον εξαναγκασμό σε κάτι άλλο από αυτό που θα ήταν, αν αυτή η συναίνεση δεν είχε επισυμβεί. Η συναίνεση δεν αναμετράται πλέον με το πρόβλημα μιας άμωμης σύλληψης. Η διάκριση μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης είναι «μεθοδολογική» και όχι ο «οργανικός» διαχωρισμός μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης που στοιχειώνει τη θεωρία της ηγεμονίας του Γκράμσι.

Η αντίστιξη μεταξύ της θέσης του Λένιν και του Τρότσκι για τη διάλυση της Συντακτικής Συνέλευσης το 1918 είναι αποκαλυπτική από την άποψη αυτή.

Ο Λένιν υιοθετούσε την άποψη ότι οι εκλογές έγιναν πριν διασφαλίσουν οι μπολσεβίκοι μια πολιτική πλειοψηφία που έκανε δυνατή την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ο Τρότσκι, από την άλλη πλευρά, υποστήριζε ότι η Συντακτική Συνέλευση αποκάλυψε μια «καιροσκοπική πλειοψηφία» μιας «αντεπαναστατικής δημοκρατίας» (1961: 43). Για τον Λένιν, αυτό που έκανε αντεπαναστατική τη Συντακτική Συνέλευση δεν ήταν ότι ήταν δημοκρατική, αλλά ότι διαστρέβλωνε τη δημοκρατία, ότι ήταν ανίκανη να «εκφράσει σωστά τη βούληση του λαού» (Vol. 26, 487).

Ηγεμονία και ο δημοκρατικός δρόμος

Ο Γκράμσι υποστηρίζει ότι στην Οκτωβριανή Επανάσταση ο πόλεμος κινήσεων (δηλαδή μια αστραπή) εφαρμόστηκε νικηφόρα, αλλά ότι ο πόλεμος θέσεων (μια βαθμιαία συγκέντρωση ηγεμονίας) είναι η μόνη δυνατή μορφή στη Δύση (1971: 237). Η ηγεμονία είναι μια στρατηγική, που υπερβαίνει τη φόρμουλα της διαρκούς επανάστασης του '48 (1971, 243). Ο Γκράμσι συνδέει την εμφάνιση που δίνει στον πόλεμο θέσεων με τη φόρμουλα του ενιαίου μετώπου της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Ο Λένιν είχε υπογραμμίσει ότι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης οι εργάτες και οι αγρότες είναι εμποτισμένοι από αστικοδημοκρατικές και κοινοβουλευτικές προκαταλήψεις, ενώ στη Ρωσία η εκκίνηση της επανάστασης ήταν «τόσο εύκολη όσο το να σηκώσεις ένα πούπουλο» (Vol. 27, 99). Παρ' όλες αυτές τις διαφορές, η Ρωσική Επανάσταση ήταν διεθνούς σημασίας. Τα παραθέματα του Γκράμσι για την Ανατολή και τη Δύση όλα πάσχουν, όπως σχολιάζει ο Άντερσον, από το ίδιο ελάττωμα: επιστρέφουν στο απλό σχήμα μιας αντίθεσης μεταξύ ηγεμονίας (συναίνεσης) στη Δύση και δικτατορίας (εξαναγκασμού) στην Ανατολή – «κοινοβουλευτισμός εναντίον τσαρισμού» (1976-7: 77). Η διάκριση που θα

έπρεπε να είναι «μεθοδολογική» είναι, όπως πάντα, «οργανική».

Τη δεκαετία του 1970 αναδύθηκε μια νέα τάση στον κομμουνισμό – ένας ευρωκομμουνισμός– οι υπέρμαχοι του οποίου παρουσίασαν μια νέα στρατηγική ως επιλογή μεταξύ δύο δρόμων για τον σοσιαλισμό, τον παλιό δρόμο της δικτατορίας και του εξαναγκασμού και τον νέο δρόμο της δημοκρατίας και της συναίνεσης. Αυτή η σύλληψη θεωρήθηκε θεμελιωδώς γκραμσινή, με το κείμενο για την τσαρική Ρωσία να αποδεικνύεται γενεσιουργό αυτής της ιδέας. Ενώ ο Γκράμσι επιδίωκε να συσσωματώσει τον πόλεμο κινήσεων με τον πόλεμο θέσεων, οι ευρωκομμουνιστές τούς έβλεπαν ως διαχωρισμένες στρατηγικές επιλογές. Μια συναίνεση μηχανικά διαχωρισμένη λειτουργεί ως το προσδιοριστικό χαρακτηριστικό ενός ξεχωριστού δρόμου για τον σοσιαλισμό. Τα εγκώμια για τον Γκράμσι συνοδεύονται από μια οξεία κριτική στον

Λένιν. Η κλασική μαρξιστική στρατηγική της «συντριβής του κράτους» θεωρείται μειοψηφική στρατηγική για την κατάληψη της εξουσίας και, συνεπώς, άσχετη με τις συνθήκες των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι σε όλες τις στρατηγικές εκτιμήσεις του Λένιν είναι εγγενής μια πλειοψηφική λογική. Επομένως, υποστηρίζει ότι τον Ιούλιο του 1917 η νίκη είναι αδύνατη επειδή «δεν είχαμε ακόμη την πλειοψηφία μεταξύ των εργατών και των ναυτών της Μόσχας και της Πετρούπολης» (Vol. 24, 23), και μόλις στα μέσα του Σεπτεμβρίου του 1917 ο Λένιν δηλώνει ότι οι μπολσεβίκοι έχουν μαζί τους μια πλειοψηφία. Αλλά εδώ, όπως πάντα, η συναινετική ηγεμονία συγχωνεύεται με τη στιγμή της βίας. Η έννοια της λαϊκής βούλησης γίνεται μόνο μια φιλοσοφική μάσκα για μυστικοποίηση, όταν διαχωρίζεται από το σύνολο των συνθηκών μέσα στις οποίες εκφράζεται.

Ο Σαντιάγκο Καρίγιο (Santiago Carrillo) βασίζει το ευρέως αναγνωρισμένο έργο του *Ευρωκομμουνισμός και κράτος* στην ιδέα του οργανικού διανοούμενου του Γκράμσι (1977: 44). Σύμφωνα με την άποψη του Καρίγιο, η κλασική μαρξιστική θέση για τη δημοκρατία είναι γενικά μη ικανοποιητική και οι απόψεις του Λένιν για το υποκείμενο είναι ιδιαίτερα απρόσφορες (1977: 14). Με την πρόοδο της εργατικής ταξικής πάλης και τα επιτεύγματα του σοσιαλισμού, η υπέρβαση των κοινωνικών διαφορών θα «ακολουθήσει μια φυσική διαδικασία και δεν θα είναι αποτέλεσμα εξαναγκαστικών μέτρων» (1977: 80). Αυτό που κάνει τη διαδικασία αυτή «φυσική» είναι ότι αποφεύγει τον εξαναγκασμό. Ο Καρίγιο σφάλει επίσης όταν υποστηρίζει ότι στην Οκτωβριανή Επανάσταση οι ένοπλες μάζες κατέστρεψαν ένα ετοιμόρροπο κράτος χωρίς τη χρήση του καθολικού δικαιώματος ψήφου (1977: 71). Ο Λένιν είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατάκτηση εκλογικών πλειοψηφιών σε πεδία μεγάλης στρατηγικής σημασίας όπως ο στρατός, το ναυτικό, τα σοβιέτ και τα μεγαλύτερα βιομηχανικά κέντρα.

Στην πρότερη πολεμική του με τον Κάουτσκι (Kautsky), ο Λένιν αναφέρεται στον γελοίο μύθο ότι οι μπολσεβίκοι είχαν μόνο την υποστήριξη μιας μειοψηφίας του προλεταριάτου (Vol. 28, 296). Στην πραγματικότητα, ο Λένιν επιμένει ότι η κατάκτηση μιας πλειοψηφίας της εργατικής τάξης και του εκμεταλλευόμενου αγροτικού πληθυσμού είναι ουσιώδης για την επιτυχία της επανάστασης. Ο Κάουτσκι μπορούσε να παρουσιάσει το δικαίωμα ψήφου ως κορυφαία δύναμη της ηθικής εξουσίας (1964: 47), αλλά ο Λένιν ακολουθούσε την άποψη του Ένγκελς ότι το καθολικό δικαίωμα ψήφου δεν μπορεί ποτέ να είναι τίποτα άλλο, παρά η μέτρηση της ωριμότητας της εργατικής τάξης (Engels, 1972: 232).

Την 11η Σεπτεμβρίου 1973 η Κυβέρνηση Λαϊκής Ενότητας του Σαλβαδόρ Αλιέντε (Salvador Allende) ανατράπηκε με ένοπλη βία. Η εμπειρία της Χιλής φωτίζει κριτικά την έννοια του δημοκρατικού δρόμου. Θεωρήθηκε ως ο κοινο-

βουλευτικός δρόμος, υπονοώντας ότι οι άλλοι δρόμοι προς τον σοσιαλισμό είναι αντιδημοκρατικοί. Ποιο είναι το καθοριστικό χαρακτηριστικό του δημοκρατικού δρόμου; Το γεγονός ότι νομικά και συνταγματικά αποφεύγει τη βία και στηρίζεται καθαρά στη συναίνεση! Είναι ενδιαφέρον ότι οι εκτιμήσεις των κομμουνιστών της Χιλής μετά το πραξικόπημα είναι γενικώς κριτικές προς την έννοια του δημοκρατικού δρόμου ως στρατηγικής έννοιας. Η έννοια θεωρείται «λανθασμένη», καθώς, όπως σχολιάζει ο Τείτελμποϊμ (Teitelboim), «κατά τη διάρκεια της αναπτυσσόμενης επαναστατικής διαδικασίας στη Χιλή, οι μορφές πάλης θεωρούνταν εξίσου σημαντικές με τους στόχους» (1977: 34). Η ειρηνική τακτική απολυτοποιήθηκε, έτσι ώστε οι προετοιμασίες για μια αλλαγή δρόμου θεωρήθηκαν απαράδεκτες. Όταν άλλαξε η συγκεκριμένη κατάσταση, «οι μάζες βρήκαν δεμένα τα χέρια τους» (1977: 34). Καθώς αυξανόταν η υποστήριξη προς τη Λαϊκή Ενότητα (στο εξής ΛΕ), το ίδιο συνέβαινε και με την αντίδραση. Η ΛΕ έλαβε το 40 τοις εκατό των ψήφων στις εκλογές για την Εθνική Συνέλευση. Αυτό που ήταν αναγκαίο, και έλειπε, ήταν ένας μηχανισμός που θα εξαναγκάζε τους καπιταλιστές να υποκύψουν στη λαϊκή βούληση. Η ικανότητα και η ετοιμότητα να χρησιμοποιηθούν όλες οι μορφές πάλης είναι ουσιώδης όρος για την επιτυχία κάθε μιας από αυτές. Όπως σχολιάζει ο Λένιν, «ο Μαρξ δεν δεσμεύτηκε σε ζητήματα μορφής... Κατανόησε πολύ καλά ότι θα προέκυπτε ένας μεγάλος αριθμός νέων προβλημάτων, ότι όλη η κατάσταση θα άλλαζε... ριζικά και συχνά στην πορεία της επανάστασης» (Vol. 26, 343).

Μεταξύ της 4ης Σεπτεμβρίου και της 3ης Νοεμβρίου 1973, διεξήχθη μια επική μάχη για να διασφαλιστεί ότι ο Αλιέντε, έχοντας λάβει το 36 τοις εκατό των ψήφων, θα επιλεγόταν στη συνέχεια από το Κογκρέσο και τη Γερουσία ως πρόεδρος. Η υποστήριξη των Χριστιανοδημοκρατών κερδήθηκε για την εθνικοποίηση του χαλκού, μια από τις κομβικές θέσεις στο πρόγραμμα της ΛΕ. Η ΛΕ είχε προβλήματα με την άκρα Αριστερά που υποστήριξε

την άποψη ότι δε θα μπορούσε να υπάρξει ένα δημοκρατικό στάδιο στην επανάσταση και απλώς προκάλεσε συγκρούσεις με μικρούς και μεσαίους επιχειρηματίες, σπρώχνοντας έτσι τα ενδιάμεσα στρώματα στα χέρια της άκρας Δεξιάς. Η ύπαρξη αυτού του μη συνταγματικού αριστερισμού, όπως και του ακροδεξιού αντίστοιχού του, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα για την ευρωκομμουνιστική σύλληψη του δημοκρατικού δρόμου. Η ήττα της ΛΕ προκύπτει από την αποτυχία της να ασκήσει επαρκή μαζικό εξαναγκασμό. Η απόρριψη της ανάγκης κάθε μορφής δικτατορίας εξασθένησε την καμπάνια της ΛΕ για το μετασχηματισμό της κοινωνίας και του κράτους.

Πρόκειται για μια χρήσιμη εμπειρία για να υπογραμμιστεί ο διαλεκτικός χαρακτήρας της διάκρισης μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης στη μαρξιστική πολιτική θεωρία. Η ευρωκομμουνιστική σύλληψη του δημοκρατικού δρόμου αποσπά τη συναίνεση από τον εξαναγκασμό και η ακροαριστερή στρατηγική αποσπά τον εξαναγκασμό από τη συναίνεση. Μια αυθορμητίστικη σύλληψη της συναίνεσης συνυπάρχει με μια αυθορμητίστικη σύλληψη του εξαναγκασμού: ο μυστικισμός της αφηρημένης βούλησης παραμένει.

Ηγεμονία και το κράτος στον σοσιαλισμό

Η ανάγκη για ένα προλεταριακό κράτος που θα αντικαταστήσει ένα καπιταλιστικό ήταν φυσικά ένα φλέγον ζήτημα [στη διαπάλη] με τους αναρχικούς και, καθώς, σύμφωνα με τον περίφημο σχολιασμό του Ένγκελς, «μια επανάσταση είναι σίγουρα το πιο αυταρχικό πράγμα που μπορεί να υπάρξει» (1972: 103), δεν προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη το γεγονός ότι η εργατική τάξη χρειάζεται ένα κράτος, για να προστατέψει τα συμφέροντά της. Πρόκειται για ένα κράτος που θα βάλει τέλος στο κράτος. Η συγκεντρωμένα εξουσία του κράτους πρέπει να διαλυθεί μέσα στην οργάνωση της σχε-

διασμένης κοινωνικής παραγωγής. Στο βαθμό που οι Μαρξ και Ένγκελς ήταν κριτικοί απέναντι στην Παρισινή Κομμούνα, υποστήριξαν ότι επιδίωξε να αυτοδιαλυθεί γρήγορα μέσα στην κοινωνία και, επομένως, ήταν ανεπαρκώς κρατική σε χαρακτήρα. «Συνειδησιακοί ενδοισμοί», όπως το έθεσε ο Μαρξ στον Κούγκελμαν (Kugelmann), εμπόδιζαν τα μέλη της Κομμούνας «να προχωρήσουν γρήγορα σε αντίποινα εναντίον του πρώην κυβερνήτη του Παρισιού και της Εθνικής Φρουράς» (1971: 284).

Ο Γκράμιτ σχολιάζει ότι το άτομο αυτοκυβερνάται χωρίς αυτή η αυτοκυβέρνησή του να έρχεται σε σύγκρουση με την πολιτική κοινωνία (1971: 268), αλλά θα ήταν λανθασμένο να θεωρήσουμε ότι η εργατική τάξη κατοικεί σε νησιά συναίνεσης μέσα σε μια θάλασσα πολιτικού εξαναγκασμού. Όπως το θέτει ο νεαρός Μαρξ, το κράτος διατρέχει «το σύνολο της φύσης με τα πνευματικά του νεύρα» (Vol. 1, 306).

Η διαμάχη του Λένιν με τον Τρότσκι και τον Μπουχάριν σχετικά με τα συνδικάτα είναι διδακτική σε αυτό το πλαίσιο. Τα συνδικάτα στη νέα σοσιαλιστική κοινωνία είναι, όπως σχολιάζει ο Λένιν, μια οργάνωση της «άρχουσας, κυρίαρχης, κυβερνώσας τάξης» (Vol. 32, 20-21). Για τον Τρότσκι, πρέπει να υπάρχει μια διοικητική αναδιοργάνωση (η απορρόφηση του συνδικάτου από το κράτος) και για τον Μπουχάριν, υπάρχει η ανάγκη μιας βιομηχανικής δημοκρατίας (που θα αντικαθιστούσε αποτελεσματικά το κράτος από το συνδικάτο) (Lenin, Vol. 32, 81). Το ένα απλώς αναστρέφει το άλλο. Η μεγάλη δύναμη του Στάλιν βασίζεται στην οργάνωση: ο Στάλιν ήταν χωρίς αμφιβολία ένας αδίστακτος προσωπικός δικτάτορας, αλλά ήταν επίσης εξαιρετικά δημοφιλής. Υπήρχε τεράστιος τρόμος και τερράστια πρόοδος. Χτίστηκαν νέες πόλεις, δημιουργήθηκαν νέες κοινωνικές ομάδες και εάν, όπως ισχυρίζεται ο Γκράμιτ, όλα τα μεταβατικά εργατικά κράτη υποφέρουν από κάποιο βαθμό «λατρείας του κράτους», εδώ επρόκειτο για μια λατρεία του κράτους που έτεινε να γίνει «θεωρητικός φανατισμός» (1971: 268).

Ενώ οι σχολιαστές είχαν δίκιο όταν έβλεπαν μια τάση εξιδανίκευσης της στιγμής της βίας στις θεωρητικές δηλώσεις του Στάλιν, κάτι τέτοιο δεν μπορεί επαρκώς να αιτιολογήσει την αντίθετη τάση εξιδανίκευσης της στιγμής της συναίνεσης.

Υπήρξε ένας σημαντικός περιορισμός των εξαναγκαστικών εξουσιών του σοβιετικού κράτους μετά τον θάνατο του Στάλιν. Η διακυβέρνηση σε επίπεδο δημοκρατιών και η τοπική διακυβέρνηση επεκτάθηκαν· οι αστυνομικές δυνάμεις ελαττώθηκαν· τα δικαιώματα των ατόμων-πολιτών διευρύνθηκαν και δόθηκε μεγάλη έμφαση στη «σοσιαλιστική νομιμότητα» ως βάση της κυβέρνησης. Φυσικά, όπως είδαμε το 1989, η διαδικασία αυτή ήταν ανεπαρκής για να εμποδίσει την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τελικά επικράτησε ένα διαφορετικό είδος ηγεμονίας στη Ρωσία του Πούτιν (Putin). Ακόμα και οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ (Gorbachev) δεν αποδείχθηκαν επαρκείς για να σώσουν το σοσιαλισμό στην ΕΣΣΔ.

Συμπέρασμα

Η σύλληψη της ηγεμονίας του Γκράμσι φαινομενικά βασίζεται στους κλασικούς του μαρξισμού, αλλά ως αποτέλεσμα της επιρροής του Κρότσε, ο Γκράμσι θεμελίωσε τη σύλληψή του της ηγεμονίας σε μια αφηρημένη άποψη της συναίνεσης. Η διάκριση μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης, που θα έπρεπε να είναι καθαρά «μεθοδολογική», αποδεικνύεται «οργανική» σε χαρακτήρα. Ως αποτέλεσμα, η αντίληψή του έχει γύρω της ένα ιδεαλιστικό δακτυλίδι και εκकुδαίζεται από τους ευρωκομμουνιστές οι οποίοι, παρά την υποστήριξη του Γκράμσι στην έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου, χρησιμοποιούν την έννοια της ηγεμονίας του Γκράμσι, για να υποστηρίξουν μια κατά βάση φιλελεύθερη άποψη για τον δημοκρατικό δρόμο. Κάτι τέτοιο κάνει αδύνατη την κατανόηση της πραγματικότητας του κράτους και του χαρακτήρα του κράτους στον σοσιαλισμό. **T**

b

Althusser, L. (1979), «The Crisis of Marxism» in Ill Manifesto (ed.) *Power and Opposition in Post-revolutionary Societies*, London, Ink Links, σ. 225-237.

Anderson, P. (1976-7), «The Antinomies of Antonio Gramsci», *New Left Review*, November 1976 – January 1977, σ. 5-78.

Buci-Glucksmann, C. (1982), «Hegemony and Consent: A Political Strategy» στο A. Showstack Sassoon (επιμ.) *Approaches to Gramsci*, London, Writers and Readers, σ. 116-48.

Carrillo, S. (1977), *Eurocommunism and the State*, London, Lawrence and Wishart.

Engels, F. (1972), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, London, Lawrence and Wishart.

Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence and

Wishart.

Gramsci, A. (1977a), *Selections from Political Writings 1910-1920*, London, Lawrence and Wishart.

Gramsci, A. (1977b), *Selections from Political Writings 1921-1926*, London, Lawrence and Wishart.

Hoffman J. (1984), *The Gramscian Challenge*, Oxford, Basil Blackwell.

Kautsky, K. (1964), *The Dictatorship of the Proletariat*, Michigan, University of Michigan Press.

Lenin, V. I. (1960-1970), *Collected Works*, Moscow, Progress Publishers.

Marx, K. (1974), *The First International and After*, Harmondsworth, Penguin.

Marx, K. (1970), *Capital* vol. 1, London, Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1966), *Capital* vol. 3, Moscow, Progress Publishers.

Marx, K. (1973), *Grundrisse*, Harmondsworth and London,

Penguin and New Left Books.

Marx, K. - Engels, F. (1968), *Selected Works*, London, Lawrence and Wishart.

Marx, K. - Engels, F. (1975-), *Collected Works*, London, Lawrence and Wishart.

Marx, K. - Engels, F. (1971), *On the Paris Commune*, Moscow, Progress Publishers.

Engels, F. (1964), *Dialectics of Nature*, Moscow, Progress Publishers.

Marx, K. - Engels, F. - Lenin, V. (1972), *Anarchism and Anarcho-Syndicalism*, Moscow, Progress Publishers.

Mill, J. S. (1974), *On Liberty*, Harmondsworth, Penguin.

Teitelboim, V. (1977), «Reflections on the 1,000 days of Popular Unity Rule», *World Marxist Review*, January 33-40.

Trotsky, L. (1961), *Terrorism and Communism*, Michigan, University of Michigan.

Woddis, J. (1977), *Armies and Politics*, London, Lawrence and Wishart.